

ЛІНГВІСТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Статья посвящена изучению существующих в лингвистике толкований процесса и результата заимствования. Проанализированы фазы развития заимствований в языке-реципиенте (от функционирования в речи до включения в систему языка). Выявлены особенности заимствований современного этапа языкового контактирования.

Ключевые слова: заимствование, языковое контактирование, перемещение, воссоздание, социолингвистическая интеграция, системно-лингвистическая интеграция.

The article is devoted to the study of the borrowing's process and result linguistic interpretations. Borrowing's development phases in the recipient language (from functioning in speech to introduction to language system) are analyzed. Borrowings' peculiarities of the modern stage of language contact are defined.

Key words: borrowings, language contact, transfer, recreation, sociolinguistic integration, systemic linguistic integration.

У сучасній лінгвістиці мова визнається як соціальне явище, яке історично розвивається і ніколи не буває і не може бути абсолютно стабільним, як динамічна система, яка в кожен момент свого функціонування перебуває в стані відносної рівноваги [1: 210]. У мові відбуваються постійні переміщення та заміни застарілих, функціонально віджилих елементів новими, необхідними мові у певний період її розвитку [2: 311], що виявляється на діахронічному рівні. На синхронному зрізі розвиток мови проявляється у боротьбі співіснуючих варіантів, що претендують на нормативність.

Процеси перетворення в мові відбуваються різними шляхами, одним з яких є взаємодія з іншими мовами (мовні контакти). Науці практично невідомі гомогенні у структурному і матеріальному відношенні мови, розвиток яких протікав би в ізоляції від зовнішніх впливів: ця обставина дозволяє лінгвістам застосовувати термін “змішані” в загальному розумінні до всіх мов [3: 362–372].

Мовні контакти — складний і багатоступінчатий процес, тісно пов'язаний з розвитком суспільства, що впливає із самих потреб спілкування, які “змушують мовців одною мовою вступати у безпосередній або опосередкований контакт із мовцями сусідніми та культурно домінуючими мовами” [4: 173]. Наслідки мовних контактів настільки різноманітні й значні (запозичення, інтерференція, утворення допоміжних “загальних” мов, мовна асиміляція), що в деяких напрямках лінгвістики їх розглядають як вирішальний стимул розвитку мовної системи [5].

Актуальність дослідження визначається чисельністю сучасного етапу лексичних запозичень, що спостерігаються у всіх сферах людського спілкування.

Мета роботи полягає в аналізі існуючих лінгвістичних тлумачень процесу та результату запозичення.

Слід зазначити, що взаємодія мов здійснюється перш за все не на рівні абстрактних систем, а у свідомості носіїв мови, у їхній мовній діяльності. Саме носії мови сприймають або заперечують ті чи інші інновації: “Колективи людей, користуючись мовою, живучи в ній та завдяки їй, постійно вносять до неї певні суб'єктивні моменти відповідно до свого порядку думок і почуттів, способу життя...” [6: 229]. Комунікативні потреби носіїв мови визначають ступінь впливу однієї мови на іншу. Відповідно, результати взаємодії мов розглядаються з позиції того, наскільки ці результати розширюють номінативні й граматичні можливості мовної системи та забезпечують успішну взаємодію між членами соціуму. Використання іншомовних засобів у комунікації визначається ступенем функціональності цих засобів, їх затребуваністю та семантичними можливостями, корисністю для окремого носія мови. Процес взаємодії мов не тільки слугує взаємозбагаченню окремих мов, але й забезпечує адаптацію мови, її відповідність комунікативним потребам мовця. Разом із тим слід зазначити, що далеко не всі новотвори, що функціонують у мовній практиці носіїв мови, стають повноправними членами системи: “Із численних інновацій, що трапляються в мовленні, приймаються й поширюються тільки деякі, оскільки тільки деякі інновації узгоджуються з можливостями та потребами функціональної системи або знаходять сприятливі умови у стані міжіндивідуальних мовних навичок” [7: 100].

Глобалізація сучасного світового суспільства торкається на тільки сфери комунікації: формування єдиного культурного співтовариства призводить до поступового зближення словникового складу євро-

пейських мов на ґрунті процесу лексичних запозичень з англійської мови, що підсилюється, — цей процес одержав назву “гармонізація вокабулярів” (Harmonisierung der Wortschatze), наслідком чого є формування так званої євросемантики (Eurosemantik) [8; 9: 92].

Лексика є самим рухливим рівнем мови, вона найбільш наочно та безпосередньо відображає різноманітні зміни, що відбуваються у суспільному житті. “Внутрішньомовне діалектичне протиріччя — невідповідність між виникаючими реаліями, новими думками та наявними мовними засобами для їх вираження” [10: 14] змушує носіїв мови створювати нові мовні засоби або запозичувати вже створені засоби вираження з іншої мови.

На відміну від інших способів поповнення словникового складу мови, запозичення називають “ледачим” процесом [11]. Особливо важливу роль при мовній взаємодії виконують білінгви, оскільки саме їх мовна діяльність слугує основним джерелом іншомовних інновацій для інших носіїв мови. У той час як монолінгви задовольняють потребу в лексичних інноваціях головним чином за рахунок внутрішніх ресурсів своєї мови, білінгви мають у постійній готовності як джерело готового лінгвістичного матеріалу свою другу мову. “Її одиниці вже випробувані у практиці спілкування та головне — вже мають суспільно закріплений зв’язок з тими явищами, які вимагають позначення” [12: 11].

Процес лексичного запозичення зумовлений взаємодією внутрішніх (мовних) і немовних (соціальних) причин: потреба у найменуванні нової речі або нового явища; необхідність спеціалізації понять, евфемістичні заміни; наявність у мові, що запозичує, систем термінів, що обслуговують ту чи іншу тематичну галузь, професійне середовище; сприйняття іншомовного слова як більш престижного (підвищення у ранзі), комунікативна актуальність позначуваного іншомовним словом поняття [13]. В. М. Арістова включає до переліку екстралінгвістичних причин “новаторство нації у певній сфері діяльності” [14: 11].

Б. Гавранек, аналізуючи внутрішні (лінгвістичні) фактори включення до мовної системи нових лексем, підкреслює активність у цьому процесі мови—реципієнта: “вплив чужої мови — не тільки зовнішній фактор, але також і щось, пов’язане із внутрішнім, іманентним розвитком мови, яка обирає те, що потрібно відповідно до її структури і мовним умовам її існування. Те, що мова обирає, стає складовою частиною її іманентного розвитку, або, інакше кажучи, активною є

мова, що запозичує, а пасивною мова, з якої запозичують, і було б невірно представляти це відношення зворотним” [15].

Термін “запозичення” вживається у лінгвістиці для позначення процесу та результату цього процесу:

- 1) факт імплантації, тобто власне влучення іншомовної одиниці у мову;
- 2) процес адаптації або засвоєння в мові;
- 3) результат процесу засвоєння як завершений комплекс зазначених ступенів;
- 4) комплекс усіх стадій.

На думку більшості лінгвістів [16; 17; 18; 13], запозичення — це елемент чужої мови (слово, морфема, фонема, синтаксична конструкція й т. п.), перенесений з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої. Запозичуватися можуть не тільки мовні елементи, але й словотворчі, синтаксичні моделі, а також значення, що дозволяє стверджувати про відтворення певних структур іншомовних прототипів засобами мови, що запозичує [19; 20; 21]. У визначенні “запозичення” як процесу, даному М. А. Брейтер, підкреслюється необхідність адаптації запозичення (у значенні результату) для функціонування у системі мови, що запозичує: “Запозичення є процесом, під час якого відбувається поступове просування від разових, okazіональних використань цього запозичення шляхом його поступового засвоєння засобами мовної системи і, зрештою, включення його як повноправного елемента до системи мови-рецептора” [цитуються за 22].

У лінгвістиці існують полярні підходи до осмислення основного змісту процесу та результату запозичення. Поширеному традиційному розумінню запозичення як переходу, перенесення, переміщення, проникнення елементів з однієї мови до іншої протистоїть його пояснення як створення власними засобами мови своїх елементів за допомогою творчої імітації, приблизного копіювання або структурного моделювання за аналогією з іншомовними зразками.

Як домінуючий оформився традиційний підхід до розуміння запозичення Л. П. Крисіна, який лежить в основі більшості досліджень із проблем запозичення. У Лінгвістичному енциклопедичному словнику дається таке визначення терміна “запозичення”: Запозичення — це елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція й т. п.), перенесений з однієї мови до іншої внаслідок мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої

[23: 58]. Л. П. Крисін, розглядаючи як елементи чужої мови одиниці різних рівнів мовної системи — фонетики, морфології, семантики, лексики, синтаксису, пропонує розрізняти фонетичне, семантичне, лексичне, морфологічне й синтаксичне запозичення [24: 4].

Інший, протилежний підхід розглядає запозичення як будь-яку мовну зміну, що поширюється в мові за допомогою творчої імітації іншомовних моделей засобами сприймаючої мови, при цьому під імітацією розуміється “не копіювання, а створення заново імпульсу або духовного стимулу, отриманого ззовні, відтворення, яке надає мовному фактові нову форму та новий дух, відбиваючи особистість мовця” [25: 337]. Цей підхід підтверджує висновок О. І. Смирницького, що при запозиченні “слово пориває із системою тієї мови, у якій воно існувало раніше, і включається у систему іншої мови”, осмислюється у ній як основа та “оформлюється за правилами та засобами цієї мови” [26: 234–235]. У праці Жлуктенко Ю. О. лексичні запозичення (“інновації”) розглядаються як “копіювання іншомовних моделей” та “імітаційного моделювання (моделювання за аналогією) іншомовних зразків” у межах сприймаючої системи за допомогою її власних ресурсів [27: 161].

Кожний із цих підходів формує власне осмислення основних проблем, пов’язаних із процесом запозичення: пояснення суті запозичення, причин запозичення, класифікація слів іншомовного походження та їх освоєння.

Так розуміння лексичного запозичення як переміщення або перенесення різних елементів однієї мови до іншої [24: 18] логічно передбачає більш-менш тривалу “асиміляцію” іншомовної лексики в структурі сприймаючої мови, що поступово пристосовує іншомовний елемент до споконвічних мовних норм. Звідси пріоритет формального (структурного) освоєння іншомовних одиниць як критерію їх належності до сприймаючої мови, розподіл їх за цим критерієм на “асимільовані” (“запозичені”) та “неасимільовані” (“іноземні”), виділення в мові узуальних, але неасимільованих іншомовних слів. Визнання факту наявності неасимільованих іншомовних слів призводить до висновку про існування в мові іншомовних підсистем.

І. Ф. Наркевич піддає критиці термін “переміщення”, вважаючи його таким, що не відповідає характеристиці сутності запозичення, та пропонує варіанти “створення”, “відтворення” словникових одиниць під впливом іншомовного зразка” [цитується за 28: 18]. Саме слово “переміщення” вказує на механічний характер процесу запо-

зичення, у той час, як запропоновані дослідником варіанти “створення” і “відтворення” підкреслює творчий, активний характер процесу запозичення.

Під переміщенням мається на увазі запозичення слова у всій його цілісності. Це ствердження викликає заперечення, адже іншомовне слово запозичується не готовою словниковою одиницею, а “безформним шматком лексичного матеріалу” [26: 234–235]. Мова-реципієнт сприймає не іноземне слово, а якийсь його прообраз, матеріал, який втратив у момент запозичення свій колишній зміст, а потім мова, що запозичує, наповнює цю оболонку новим (хоча й подібним) змістом.

Ідею “відтворення”, “копіювання”, “імітації” розвивають Л. І. Ільїна та О. В. Сичева [29]. У їхній інтерпретації запозичене слово походить не від іншомовної лексеми, а від її дуже специфічного варіанта, вжитого у мовленнєвому контексті мови-реципієнта. Можна вважати, що запозичене слово генетично походить до свого початкового мовленнєвого вживання та значення на ґрунті мови, що запозичує. На відміну від прийнятого переконання про те, що запозичення є зовнішнім засобом збагачення лексики, тобто використовує іншомовний лексичний матеріал, Л. І. Ільїна та О. В. Сичева стверджують, що в мові не може бути нічого іншомовного. Нові елементи можуть створюватися винятково самою мовою за рахунок власних засобів. Г. Пауль [30: 465] відзначав, що слід відрізнати ті зміни, які іншомовні слова зазнають при запозиченні, від тих, яким вони піддаються після того, як вони закріпляться в мові. Специфіка лексичного запозичення полягає в тому, що “слово запозичується не цілком, як граматично оформлене слово, а тільки як частина лексичного матеріалу, який отримує нову оформленість тільки в системі та засобами мови, що запозичує” [30: 465]. Виниклі під іншомовним впливом, але створені засобами сприймаючої мови слова нелогічно визначати як іншомовні елементи. На думку авторів, нелогічно також розглядати ці власні мовні створення як структурно неасимільовані. Тому ступінь їх залученості до мови-реципієнта слід вимірювати не шкалою формальної асимільованості, а шкалою узуальності. Узуальна лексика належить сприймаючій мові, невіддільна від її наявної норми. У контексті такої логіки узуальних неасимільованих іншомовних одиниць у мові бути не може. Отже, і висновок про існування в мові іншомовних підсистем у рамках цього підходу логічно неможливий.

Паралельне використання різних фонетичних і граматичних варіантів запозиченого слова пояснюється динамічністю та варіативністю

мовної норми: одні варіанти поступово стають домінуючими нарівні зі співіснуючими менш уживаними. Співіснуючі варіанти асимільовані щодо узуальних норм тих мовних колективів і відповідних підсистем мови-реципієнта, у яких вони набули узуалізації. У такий спосіб те, що нерідко трактується як “неасимільованість” узуальних запозичених слів, може бути розглянуто як результат їх асиміляції мінливою мовною нормою, тобто як внутрішньомовна зміна [29]. Разом з тим узуалізація таких слів сама є чинником зміни мовної норми та може слугувати індикатором її зміни. Тобто розуміння Е. Косеріу [31] розвитку мови як взаємодії стійкої мовної потенції (“системи можливостей”) і безупинно мінливої мовної традиції (“норми”) може бути повною мірою застосовано до лексичних запозичень, як реалізації в нормі мови потенційних можливостей її системи, стимульована та спрямована іншомовними моделями.

Для пояснення процесу лексичного запозичення Л. І. Ільїна та О. В. Сичева спираються на здійснене у працях Л. В. Щерби та Е. Косеріу [31] теоретичне осмислення мови не тільки як системного утворення, але й як системного процесу на основі комунікативної моделі породження (кодування) й інтерпретації (розуміння, декодування) мовних повідомлень персональними кодами індивідів, що спілкуються між собою у певних просторово-часових координатах певної мови.

Уявлення про запозичення як про перехід іншомовних одиниць не вписується, на думку авторів, у комунікативну модель мови. У комунікативний простір мови включені підсистеми двомовних і багатомовних індивідів і колективів, що генерують у мові лексичні інновації іншомовного походження. Останні за певних умов можуть комунікативно поширюватися та піддаватися узуалізації в одномовному середовищі, включатися до основної мовної системи, що домінує. Але це значить, що вони “запозичуються” не з іншої мови, а із власної підсистеми цієї мови.

Прийнята інновація спочатку соціалізується та функціонує в первинному мовному колективі. Отриманий нею при первинній соціалізації мінімальний узуальний статус може зберегтися за нею надовго, але може й швидко змінитися внаслідок міжколективних прийнять, що поширюють запозичення в комунікативному просторі сприймаючої мови та підвищують рівень його узуальності. У процесі комунікативного поширення лексичне запозичення може змінюватися, специфічно асимілюючись у різних підсистемах, і функціонувати в

сприймаючій мові у вигляді декількох або багатьох фонетичних, графічних і лексико-семантичних варіантів [29].

С. Бурмасова вбачає відмінності у трактуванні запозичень у розгляді цього феномена з погляду синхронії (ідея креативного створення) та діячності (ідея перенесення). З погляду першого підходу запозичення прирівнюється до його інтеграції (вживання в узусі) і позначається як акт створення. Другий підхід розмежовує процес перенесення від процесу створення, який починається тоді, коли запозичений елемент стає частиною мови-реципієнта [29].

Ураховуючи вищевикладені лінгвістичні тлумачення запозичення, найбільш універсальним, на наш погляд, можна вважати таке визначення цього феномена: “запозичення — це універсальне явище, що полягає в акцепції однією мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок екстралінгвістичних контактів між ними, що різняться за рівнем і формам” [32: 96].

Як будь-яке мовне нововведення, при включенні до системи мови запозичення проходить певні фази розвитку (це твердження в загальних рисах визнають прихильники обох тлумачень запозичень): від мовного вживання (*parole*) до відповідності нормі, тобто включення до системи мови (*langue*). Період між фазами прийняття запозичення в мовленні до функціонування в мові позначається в лінгвістиці різними термінами: освоєння, інтеграція, асиміляція, адаптація. Часто ці терміни живаються синонімічно, можливо й розмежування цих понять.

Л. П. Єфремов [33: 170] розрізняє 2 етапи входження слова іншомовного походження у мову: засвоєння й освоєння. Розмежувальним моментом цих понять автор вважає момент запозичення, після якого “слово тією чи іншою мірою закріплюється у мові”. Засвоєння є миттєвим процесом, у той час як подальше освоєння запозиченого слова — це процес, який, насамперед, “поєднаний з часом, і тому протікає поступово” [33: 171]. Автор підкреслює, що процеси засвоєння й освоєння є нерозривними: “перше перетворюється на ніщо без другого, друге є продовженням першого” [33: 170].

Зазначена теза вимагає застережень відносно оказіональних запозичень, які асимілюються лише настільки, наскільки цього достатньо для їх вживання у мовленні; вони є “лише надбанням мови цього утворення” [34: 64], і більша частина їх не виходить за межі однократного вживання.

О. П. Майоров розмежовує запозичення (миттєвий процес, засвоєння у Л. П. Єфремова) та освоєння (тривалий акт) як різні про-

цеси. Під запозиченням він має на увазі включення слова іншомовного походження у мовлення, під освоєнням же — включення слова іншомовного походження у систему мови. Запозичення й освоєння при цьому є процесами нерозривними, “з моментом включення іншомовного слова в мовлення процес запозичення закінчується, освоєння ж, навпаки, тільки починається” [35: 41].

Можна констатувати єднання поглядів лінгвістів щодо співвіднесення засвоєння й освоєння, наслідком чого може слугувати таке розуміння сутності лексичного запозичення: “Лексичне запозичення — це складний мовний процес, завершення якого є створення нового для мови слова, а сутністю, що зумовлює весь процес та призводить його до завершення, фонетична зміна іншомовного матеріалу, що запозичується, та додання йому граматичної оформленості” [33: 9].

Щоб краще розмежувати поняття інтеграції й асиміляції, доцільно звернутися до розуміння цих термінів у соціології: інтеграція передбачає включення індивіда у групу [36: 301], асиміляція — уподібнення індивіда або групи до соціального оточення шляхом прийняття схожих норм поведінки та поглядів [36: 61]. Таким чином, на ґрунті лінгвістики різниця між зазначеними явищами полягає в тому, що, маючи на меті включення мовної одиниці до системи, механізмом асиміляції є уподібнення, у той час як інтеграція не виключає при цьому збереження індивідуальних особливостей.

Термін “асиміляція” застосовується в лінгвістиці насамперед стосовно фонологічних процесів, звукових змін та їх результатів. Під асиміляцією традиційно розуміється засвоєння мовою-реципієнтом запозиченої лексичної матеріальної форми (оригінального запозичення [37: 11]) максимальним приближенням її фонетичних, орфографічних, граматичних та лексико-семантичних характеристик до відповідних норм мови-реципієнта.

Інтеграцію запозичень розглядають у двох вимірюваннях: соціолінгвістичному й системно-лінгвістичному [38: 38], у термінології Фельдеса мова йде про інтеграцію запозичень у систему та вживання [39: 243]. Соціолінгвістична інтеграція розглядається як відхилення у мовному вживанні, яке стає складовою частиною мовного спілкування, приводячи до зміни мовного вживання. Системно-лінгвістична інтеграція стосується форми та змісту запозичення. При цьому підкреслюється, що обидва типи інтеграції не обов’язково корелюють: “Лінгвістично інтегрований запозичений матеріал може не бути інтегрований соціолінгвістично та навпаки” [38: 38].

Лінгвісти підкреслюють перевагу соціолінгвістичної інтеграції запозичень на сучасному етапі мовного контактування [40: 24], при цьому важливе значення надається регулярній вживаності запозичень [41: 45]. Таким чином, функціонування запозичення в мовленні першорядно у визначенні ступеня його пристосованості до мови-реципієнта. Багато з англо-американських запозичень залишаються не інтегрованими графічно, фонетично та граматично [42: 403], проте активно функціонують у мовленні — тобто соціолінгвістична інтеграція передує системно-лінгвістичній. Ураховуючи високий рівень компетенції у володінні іноземною мовою (зокрема, англійською) в європейських країнах, критерій інтеграції запозичень як “стабільність уживання” виявляється більш важливим для інтеграції запозичень, ніж повна інтеграція їх звукової й письмової форми.

Таким чином, можна констатувати, що граматична та фонетична оформленість лексика іншомовного походження за законами мови-реципієнта (терміни “освоєння”, “асиміляція”, “системно-лінгвістична інтеграція” виступають у якості синонімів) обов’язкова для включення її до *системи* мови (виділення наше. — *Н. Ж.*).

Для функціонування запозичень у мовленні, в узусі асиміляція запозичень на фонетичному рівні виявляється достатньою для їх соціолінгвістичної інтеграції (функціонування) в *мовленні* (виділення наше. — *Н. Ж.*) на синхронному зрізі (на відміну від традиційного тлумачення “асиміляції”, яка розглядається в діахронічному аспекті).

Усі системні зміни починаються у мовленні, і деякі особливості сучасного мовлення можна розуміти як потенції майбутньої зміни мови. Узус, тобто значно поширене вживання певних форм, призводить до зміни норми, яка повинна не тільки зберігати риси старого стану, але й уловлювати загальні тенденції зміни й розвитку [43]. Однак можливий і інший варіант мовного розвитку, коли зміни стосуються сфери реалізації й функціонування мови, не зачіпаючи при цьому мовну структуру.

Результати наведеного аналізу лінгвістичного тлумачення змісту процесу та результату лексичних запозичень, фаз розвитку запозичень у мові-реципієнті (від функціонування у мовленні до включення у систему мови) можуть слугувати теоретичною базою під час вивчення функціонування запозичень у мові-реципієнті на кожному мовному рівні.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Под ред. Б. А. Серебренникова. — Москва: Наука, 1972. — 564 с.
2. Олефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Олефиренко Н. Ф. — М.: Флинта: Наука, 2005. — 416 с.
3. Бодуен де Куртэнэ И. А. Введение в языковедение. Избранные труды по общему языкознанию / Бодуен де Куртэнэ И. А. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — 391 с.
4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Сепир Э. — М., 1993. — 432 с.
5. Кубрякова Е. С. // Комментарий к кн.: Блумфилд Л. Язык. / Кубрякова Е. С. — М.: Прогресс, 1967. — 608 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Манакин В. Н. — К.: Знання, 2004. — 326 с.
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Косериу Э., 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 204 с.
8. Baer J. A. Deutsch im Jahr 2000. Eine sprachhistorische Standartbestimmung // Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. Sprachkultur oder Sprachverfall? / Baer J. A. — Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2000. — S. 9–34.
9. Bechet—Tsarnos V. Wirtschaftsanglizismen. Eine kontrastive Analyse des Französischen, Deutschen und Neugriechischen / Bechet—Tsarnos V. — Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005—300 S.
10. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии / Шмелев Д. Н. — М.: Просвещение, 1964. — 267 с.
11. Wills D. Das Eindringen angloamerikanischer Fremdwörter in die deutsche Sprache seit Ende des zweiten Weltkrieges (bis 1958) / Wills D. / Muttersprache, 68/1958. — S. 180–188.
12. Жлуктенко Ю. А. Украинско-английские межъязыковые отношения в США и Канаде: автореферат дис. ... д-ра филол. наук / Ю. А. Жлуктенко. — К., 1967. — 36 с.
13. Крысин Л. П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики / Крысин Л. П. // Диахроническая социолингвистика. — М., 1993. — С. 131–151.
14. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты (англицизмы в русском языке) / Аристова В. М. — Л.: ЛГУ, 1979. — 149 с.
15. Гавранек Б. К проблематике смешения языков / Гавранек Б. // Новое в лингвистике. Вып. 6 — М.: Прогресс, 1972. — С. 94–111.
16. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Schippan Th. — Leipzig: Bibliographisches Institut, 1987. — 307 S.
17. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики / Степанова М. Д. — М.: Высшая школа, 1976. — 126 с.
18. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / Чернышева И. И. — М.: Высшая школа, 1970. — 200 с.
19. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Балли Ш. — М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1955. — 416 с.
20. Вайнрайх У. Языковые контакты / Вайнрайх У. — Киев: Вища школа, 1979. — 264 с.

21. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing / Haugen E. // *Language*, 1950. — Vol. 26. — № 2. — P. 210–231.
22. Новикова Т. В. Англо-американские заимствования-варваризмы в современном русском языке (1990-е годы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Новикова Татьяна Валентиновна. — Санкт-Петербург, 2003. — 191 с.
23. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. — 2-е изд., доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. — 709 с.
24. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Крысин Л. П. — М.: Наука, 1968. — 208 с.
25. Бонфанте Дж. Позиция неолингвистики // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX — XX вв. в очерках и извлечениях. Ч. 1. — М.: Прогресс, 1964. — 337 с.
26. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Смирницкий А. И. — М.: Изд-во лит. на ин. яз-х, 1956. — 260 с.
27. Жлуктенко Ю. О. Гетерогенні елементи в мовній системі / Жлуктенко Ю. О. // *Мовознавство*. — № 4. — Київ, 1977. — С. 13–19.
28. Гибало Е. Н. Англо-американские семантические кальки в современном немецком языке (на материале прессы ФРГ и ГДР): дис. ... канд. филол. наук / Гибало Елена Николаевна. — М., 1979. — 214 с.
29. Ильина Л. А., Сычева О. В. Лексическое заимствование: переход иноязычий или внутриязыковое создание? [электронный ресурс] / Л. А. Ильина, О. В. Сычева. — Режим доступа: http://www.philosophy.nsc.ru/journals/humscience/4_98/17_ILINA.HTM
30. Пауль Г. Принципы истории языка / Пауль Г. — М.: Иностранная литература, 1960. — 500 с.
31. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Косериу Э., 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 204 с.
32. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов / Володарская Э. Ф. // *Вопросы языкознания* — 2002. — № 4. — С. 96–118.
33. Ефремов Л. П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов / Ефремов Л. П. — Алма-Ата, 1958. — 288 с.
34. Гранаткина Л. Ю. Основные типы иноязычных слов в немецком языке и их использование в немецкой художественной и публицистической литературе : дис. ... канд. филол. наук / Гранаткина Людмила Юрьевна. — М., 1951. — 257 с.
35. Майоров А. П. Заимствование в лексико-семантической системе языка (на материале англо-американизмов в современном немецком языке в ФРГ и ГДР) : дис. ... канд. филол. наук: / Майоров Александр Петрович. — М., 1967. — 266 с.
36. Fuchs–Heiritz W. *Lexikon zur Soziologie* // Werner Fuchs–Heinritz, Rüdiger Lautmann, Otthein et al. Rammstedt (Hgg.) // 4., überarb. Aufl., Wiesbaden: Vs Verlag, 2007. — 748 S.
37. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. / Лотте Д. С. — М., 1961. — 158 с.
38. Tesch G. *Linguale Interferenz. Theoretische, terminologische und methodische Grundfragen zu ihrer Erforschung* / Tesch G. — Tübingen: TBL Verl. G. Narr, 1978. — 302 S.

39. Földes C. Kontaktdeutsch: Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit [Электронный ресурс] / Földes C. — Режим доступа: <http://www.foeldes.eu/sites/default/files/Kontaktdeutsch.pdf>
40. Карнаухов О. В. Функционирование англо-американизмов в немецком экономическом дискурсе: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Карнаухов Олег Вячеславович. — Т., 2000. — 165 с.
41. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое / Л. П. Крысин // *Studia philologica*. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 888 с.
42. Polenz P. von Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. 3. 19. u. 20. Jahrhundert / Polenz P. von — Brl.: de Gruyter, 1999. — 503 S.
43. Бондарко Л. В. Звуковая система языка и произносительная норма [Электронный ресурс] / Бондарко Л. В. — Режим доступа: <http://www.speech.nw.ru/regions/Articles/bondarko.html>